

نویسنده مسؤول: احسان الله قوآنچ

تاریخ دریافت: ۲۰/۴/۱۴۰۵

تاریخ قبول: ۶/۷/۱۴۰۵

تاریخ نشر: ۲۰/۷/۱۴۰۵

Research Article

نوایی و بابر میراثیده فکری و معنوی اویغونلیک و ایجاددی وارثلیک

پوهنمل دوکتور احسان الله قوآنچ و پوهندوی دوکتور حسام الدین همدرد
علیشېرنوایی نامیدهگی تاشکېنت دولت اۆزبېک تېلی و ادبیاتی بېلیم یورتنی نینگ مستقل تدقیقاتچى سى
تخار پوهنتونى تېل و ادبیات فاکولته سى، اۆزبېک تېلی و ادبیاتی بۆلیمى نینگ علمى اعضاسى

ایمیل: ehsaullah.quwanch1@gmail.com

تهینچ سۆزلىر

اوشبو مقاله ده علیشېرنوایی و ظهیرالدین محمد بابر میراثیدهگی فکری-معنوی اویغونلیک قیاسی
جهتدن تدقیق یتیلهدی. اوندە ایکی ایجادکار نینگ ادبی، علمی، دینی-معرفی، سیاسی، اجتماعی
و بنیادکارلیک فعالیتیدهگی مشترک جهتلى تحلیل قیلینه دی. شونینگدېک، نوایی میراثی نینگ
بابر ایجادیکه تأثیری همده ایکی ادیب قره شلریدهگی غایوی یقینلیکلر یاریتیلهدی.

کلیت سۆزلىر: ، تېل ، ادبیات ، مدنیت ، سیاست ، اجتماع ، عمارت .

Intellectual and Spiritual Harmony and Creative Succession in the Legacy of Navoi and Babur

Ehsaullah Quwanch

Abstract

This article comparatively examines the intellectual and spiritual harmony found in the legacies of Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur. It analyzes the common features of the two literary figures' literary, scholarly, religious-educational, political, social, and constructive activities. It also highlights the influence of Navoi's legacy

on Babur's creative work, as well as the ideological affinities reflected in the views of the two authors.

Keywords: language, literature, culture, politics, society, architecture.

کیریش

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.

تیل انسانیت نینگ اینگ بویوک نعمتلیدن بیرى بولیب، جمعیت ترقیاتی و انسانلر اؤرتة سیده گى ملاقات نینگ اساسی واسطه سی حسابلنەدى. تیل یاردمیده کیشیلر اؤز فکرلرینی، حس-تویغولرینی و مقصدلرینی باشقه لرگه ییتکیزەدیلر. هر بیر خلق نینگ تاریخی، مدنیتی، عرف-عادتلیرى و معنوی ارزشلری اولاً اونینگ تیلیده عکس اېتهدى. شو سببلی تیل ملت نینگ روحی بایلیگی و اؤزلیگینی سقلب قالووجی مهم عاملدیر. تیل علم-فن، تعلیم و تربیه رواجیده هم کتته اهمیتگه اېگه. انسان بیلیملرنی تیل آرقه لی اېگه له یدى، تجربه لرنی اولاددن اولادگه ییتکیزەدى و جمعیت نینگ معنوی همده مدنی ترقیاتیکه حصه قوشەدى. آنه تیلینی اسرب-اویلیش و رواجلتیریش هر بیر انسان نینگ مقدس بورچیدیر. تیلگه اعتبار بهریش ملی ارزشلرگه حرمت کورستیش و کپله جک اولادلرگه باى معنوی میراث قالدیریش دېمک دیر. شو باعث تیلنی سېویش، اونى تۇغرى و روان قوللش هر بیر جمعیت نینگ مهم وظیفه لیردن بیرى حسابلنەدى.

علیشېرنوایی و ظهیرالدین محمد بابر تورک- اؤزبېک ادبیاتی و تفکری تاریخیده علیحده اؤزین توتەدیگن بویوک ایجادکار، متفکر و دولت اربابلریدیر. اولر نینگ حیات یوللری تورلی تاریخی-سیاسی شرایطلرده کپچگن بۆلسه ده، علم-معرفت، ادبیات، تیل، معنویت، اخلاق، عدالت و بنیادکارلیککە بۆلگن مناسبتلریده قطار مشترک جهتلر موجود. نوایی تېموریلر دورى خراسان مدنی محیطی نینگ بیریک نماینده سی صفتیده اؤزبېک ادبی تیلی و ادبیاتی نینگ ترقیاتیکه اولکن حصه قوشگن بۆلسه، بابر ماورالنهر، افغانستان و هندوستان حدودلریده گى مرکب سیاسی-مدنی جریانلر شرایطیده اؤزی نینگ باى ادبی و تاریخی میراثینی یرەتدی.

نوایی و بابر شخصن اوچرەشمەگن بۆلسه لر-ده، بابر نینگ نوایی ایجادى و شخصیتی گه یوکسک اعتبار بیلن قرەگنی اونینگ اثرلریده، خصوصن، «بابرنامه» ده عکس اېتهدى. شو جهتدن اولر نینگ ادبی میراثی اؤرتە سیده گى مناسبتلرنی فقط تاریخی یقین لیک نقطه ی نظردن اېمس، بلکه فکری، معنوی و ایجادى دوامیلیک اساسیده اؤرگیش مهم دیر.

مذكور مقاله ده نوايى و بابر نىنگ ايجادى مىراثى همده عملى فعاليتى قياسى تحليل قىلىنىب، اولر نىنگ ادبى-اېستېتىك، دينى-معرفى، علمى، سياسى-اجتماعى و بنيادكارلىك قره شلريده گى مشتركلىكلر انىقلنه دى. اينىقسه، بابر ايجادىده نوايى عنعنه لرى نىنگ عكس اېتىشى مسأله سىگه عليحده اعتبار قره تيله دى.

معما نىنگ اۈرگه نىلىشى

نوايى و بابر حياتى همده ايجادى كۈپلېب تدقيقاتلرده اۈرگىلىگن بۇلسه ده، اولر نىنگ ادبى، علمى، دينى-معنوى، سياسى، اجتماعى و بنيادكارلىك قره شلرىنى يگانه قياسى تيزيمده تدقيق اېتىش مسأله سى يېترلى درجه ده يارىتىلمه گن. المذكور مقاله ده انه شو علمى معمانى قياسى تحليل اساسيده يارىتىشگه اعتبار قره تيله دى.

تدقيقات سۇراقلىرى

اساسى تدقيقات سۇراغى

نوايى و بابر مىراثىده فكري-معنوي اويغونلىك قنده ي نمايان بۇله دى؟

خصوصى تدقيقات سۇراغلىرى

اولر نىنگ ادبى، علمى، دينى، سياسى، اجتماعى و بنيادكارلىك قره شلريده قنده ي مشتركلىكلر موجود؟ نوايى مىراثى بابر نىنگ ايجادى دنياقره شىگه قنده ي تاثير كۇرسه تىگن؟

تدقيقات مقصدلىرى

اساسى مقصد

نوايى و بابر مىراثىده گى فكري-معنوي اويغونلىكنى قياسى تحليل قىلىش.

خصوصى مقصد

اولر نىنگ ادبى، علمى، دينى-معرفى، سياسى، اجتماعى و بنيادكارلىك فعاليتىده گى مشترك جهتلرنى انىقلاش همده نوايى ايجادى عنعنه لرى نىنگ بابر مىراثىده گى عكسنى كۇرسه تىش.

تدقيقات نىنگ اۈرگىلىگن لىك درجه سى

نوايى و بابر نىنگ حياتى، ايجادى همده علمى-ادبى مىراثى كۈپلېب تدقيقاتچىلر تامانىدن اۈرگىلىگن. المذكور مقاله ده نوايى و بابر اثرلىرى بىلن بير قطارده ذكرالله ايشانچ، محمد عالم

کوهکن، عبدالله کارگر، خليل الله خليلي، غلام حسين فرمند، نتن ملله يف و محمد حليم يارقين تدقيقاتلريدن فايدهلنيلدى. بىراق ايککى ايجادکار نينگ فکري-معنوي اويغونليگىنى مکمل قياسي اورگنیش اوشبو تدقيقات نينگ اساسي يؤنهليشینی تشکیل اېتهدى.

تدقيقات ميتودی و اصوللری

تدقيقاتده تاريخي-قياسي، قياسي-تحليلي، منبع شناسليک، بيوگرافیک، متن شناسليک و مضمونی تحليل اصوللريدن فايدهلنيلدى. اوشبو مېتودلر آرقهلى نوایی و بابر نينگ اثرلری، حياتی، دنياقرهشی همده علمي-ادبي فعاليتيدهگی مشترک و فرقلی جهتلر قياسي اساسده تحليل قيليندى.

حضرت نوایی ييلن حضرت بابرنينگ قيسقه حياتی

امير عليشيرنوایی ميلادی 1441- يیلى، فيبروری آیی نينگ توقيزينچى كونیده (ه- ق 844 يیلى، رمضان آیی نينگ اوڭون بېشينچى كونی، تاووق يیلى) خراسان دولتی نينگ ييريك شهرى هرات ولايتی نينگ باغ دولتخانه دېگن محلهسى گه دنيگاه کېلگن. عليشيرنينگ آته سی غياث الدين محمد «کيچکينه بهادر» (کيچک بخشی) لقب لری ييلن مشهور بؤلگن دير. اوهرات نينگ چغتای اولوسیدن بؤليپ، تېموريلردرباريده اعتبارلى شخص لردن، اؤز دورى نينگ مشهورکيشی لريدن بؤليپ، چغتایی اېل نينگ قهرمانلريدن اېدى. نوایی نينگ آنهسى کابل نينگ اميرزاده لريدن شيخ ابوسعيد چنگى نينگ قیزی بؤلگن.

اؤشه زمانده خراسانده اميرتېمورنينگ نېره سی، شاهرخ ميرزا نينگ اوغلى اولوغ بېک ماورالنهرده حکمرانليک قيلراېدى. نوایی نينگ آته تمانيدهگی باباسی اميرتېمورنينگ اوغلى عمر شيخ ييلن اېمک داش بؤليپ، ميرزabayقرا حکمرانليگی دوریده قندهارده اميربؤلگن. دېمک، عليشيرنينگ آته بابالری تېمورى لر ييلن اېمک داش بؤلگن لر و اولرنينگ حاکميتینی مستحکم لاش گه ياردم بېريپ، اولردن بعضی لر نينگ حرمت و ايشانچى نی قازانگن لر. شونينگ اوچون تېمورى لر خاندانی گه تعلقلی سلطان حسين بايقرانينگ آته - آنه لری غياث الدين کيچکينه عايله سیدهگی باله لر گه هم اعتبار ييلن قره گن لری سببلى اولغهيپ کمال گه اېتي شهدى.

اوشبو بويوک ييليم دان و دانا وزير امير الکلام عليشيرنوایی، ييل لرچه کؤره شيب، اؤزیدن اوتیز دن آشه قيمت بها و ناياب اثرلرنی اېل - اولوسى گه يادگار قالديريپ، علمى، فرهنگى، سياسى، اجتماعى و عمرانى ايش لر ييلن قتيق مشغول بؤليپ تورموش گه چيچه آلمه ی، ميلادی ۱۵۰۱- يیلى، ۶۰ ياشی ده، هرات ولايتی ده عالم دن اؤتهدى. ليکن عليشيرنوایی، اوشبو اولکن خدمت لری

سبيلی قرن لر اؤتیشی بیلن نه یلغوز تورک - اؤزبېک خلقی بلکه بوتون آچون نینگ معنویت سبور ممکت لری ده شهرت قازانیب کېلماقده دیر . (نوايي، ۱۳۸۵: ۲۸-۳۱)

ظهیرالدین محمد بابر، ابن عمر شیخ ابن سلطان ابو سعید میرزا ابن میرانشاه ابن امیر تېمورکوره گانی اساسن حضرت بابر صاحبقران کوره گانی نینگ نسلی دن بۇلیب، میلادی ۱۴۸۳ - ییلده عمر شیخ - نینگ عایله سی اندیجان ده دنیاگه کېلیب، اؤزبېک کلاسیک ادبیاتی نینگ اولکن ادبی - علمی سیمالریدن سنه لگن و جهان مدنیتی گه کتّه اولوش قوشگن شاعر، یازوچی و دولت اربابی دیر .

حضرت بابر نینگ آنه سی، موغولستان حاکمی یونس خان نینگ قیزی قوتلوق نگار بۇلیب چنگیز نینگ نسل و نسبی گه باریب تاقیله دی و اونینگ سلسله لری قوییده گی لردن عبارت : (یونس خان ابن ویس خان ابن محمد خان شیرعلی اوغلان ابن خضرخواجه ابن توغلوق تېمور ابن ایش بوقا ابن دواخان ابن برکا ابن اېسان بوقا ابن متوکان ابن چغتای ابن تموچین دیر). (کارگر، ۱۳۸۲: ۳-۴)

ظهیرالدین محمد بابر عمر شیخ میرزانیگ سېکیزینچی فرزندى (اوج اوغیل و بېش قیز) ایچیده اېنگ کتّه سی بۇلگن . بیرینچی دن احسی ده تعلیم آلیب ، کېن اندیجان گه باره دی . بابر نینگ آنه سی عمر شیخ ۳۹ یاشیده (ه.ق ۸۹۹) ییلده دنیادن اؤته دی . کېنچه لیک قبله گاهی عالم دن اؤتگن دن کېن بابر ۱۲ یاشده ، فرغانه ولایتی ده شاه لیک تختی گه اؤلتیره دی . بو یاش شاه ، بیر اوزین مدت تاج و تخت نی تدبیریلن آله آلیب باریب سلطنت سوره دی . بابر ، حکومتی نینگ جریانیده اجتماعی، فرهنگی، عمرانی و سیاسی ایشلری گه بی نهایت اورینیپ، اؤزی دن کتّه بهالی اثر لر قالدیره دی . بابر ۳۷ ییل پادشاه لیک قلیب عمری نینگ سؤنگی دوری ده، تاج و تخت نینگ کتّه اوغلی همایون میرزاگه تاپشیره دی . بابر اخیرگی حیاتی نینگ آقیمیدگچه سېکیز قتله ازدواج قلیب، یېتی ته فرزند صاحبی تورته سی اوغیل و اوچته سی قیز (همایون، کامران، هندال، عسکری، گلرنگ، گلبدن، گلچهره) بۇلگن دیر . بلاخره ۴۹ یاشی ده ، میلادی ۱۵۳۰ - ییل ده بیر آغیر کسل - لیگی سبیل آگره شهری ده حیات دن کؤزیومیب رزافشان دېگن باغده دفن ایتله دی و اؤز وصیتی گه کوره اونینگ سویک لری گابل گه کېلتیریپ حاضرگی افغانستان پایتختی کابل ولایتیده گی بابر باغی ده دفن قیلینگن . (خلیلی، ۱۳۸۵: ۹)

بو ایکی شاعر، ایکی یازوچی ، مورخ و دولت ارباب لری بیر - بیرای نی یوزمه - یوز کوره آلمه - گن لر، شاید کوره آلامس لیک لری نینگ سببی جغرافیایی فاصله لر ویا حکومت دارلیک ایش - لری نی کؤپ لیگی بۇلسه کېره ک . گرچند حضرت نوايي بیلن حضرت بابر عصر داش بۇلیب، فکری جهت دن بیرکاروان گه صفداش لر . منیع لرگه کوره ، حضرت بابر هرات گه باریب ۲۰ کونچه اویپرد

قالگنی ده علیشیرنواویی نی کوره آلمهیدی. لیکن نواویی و بابر آره لریده مکتوب لر یازیلگن. تاریخ گه کوره اولوغوارحضرت نواویی ۶۰ یاشی ده حیات دن کوز یومگنی ده، حضرت بابر ۱۸ یاشده بؤلگن اېکن. بیراق حضرت بابر، حضرت نواویی نینگ قیمتلی اثرلرینی قیته- قیته اوقیب، اوشبو مبارک کیشی نینگ اوزینی و شعرلری نی سېوگنی نی بابرنامه ده اېسلهیدی. (کارگر، ۱۳۸۵: ۵۵-۵۶)

نواویی و بابریننگ علمی و فرهنگی اویغون لیک لری

امیر الکلام علیشیر نواویی آلتیش ییل لیک حیاتی آقیمی ده، دولت دارلیک و حکومت دارلیک ایش لری گه چېکله نیب قالمه ی، علمی - فرهنگی ایش لر ییلن اوزینیب، اوتگير قلمی واسطه سی ییلن، ادبیات، تیل، تاریخ، شعر، دین، عرفان و تصوف حقیده اوزی دن اوتیزدن آشه اولکن و بهاسیز اثرلر قالدیره دی، و قنچه لر تاریخی آبدات لرنی هم سلطان حسین باقرا حاکمیتی آستیده قوره دی. اوشبو اوزین ده فقط کینه، قوییده گی اثرلریننگ آت لرنی توتیش گه تهینه میز: «خمسه بېش داستان دن عبارت (حیرت الابرار، فرهاد و شیرین، لیلی و مجنون، سبعة سیار، سد سکندری)، خزائن المعانی تورت دېوان دن عبارت (غرایب الصغر، نوادرالشباب، بدایع الوسط، فواید الکبر)، دیوان فانی، مجالس النفایس، محاکمه اللغتين، میزان الاوزان، محبوب القلوب، تاریخ انبیا و حکما، وقفیه، منشآت، سراج المسلمین، حالات سید حسن اردشیر، اربعین، حالات پهلوان محمد، رساله معما، تاریخ ملوک عجم، خمس المتحیرین، نظم الجواهر، سته ضروریه ده آلتی ته قصیده لر کیره دی: (تحفه الافکار، عین الحیات، روح القدس، قوه القلوب، منهاج النجات، نسیم الخلد»

عین شکله عدالتلی شاه ظهیر الدین محمد بابر هم حربی مشغولات لری و سیاست بؤلیمیده چېکله نیب قالمه ی، 49 ییل لیک حیاتی جریانی ده، دولت و حکومت ایش لرنی عدالت آستی و انسانیت محوری ده بجریب، نازک خیال فکری و مهین قلمی ییلن حضرت نواویی کبی ادبیات، تیل، تاریخ، شعر، دین، عرفان و تصوف حقیده اوزی دن اولکن و بهاسیز ادبی، علمی اثرلرنی اېل - اولوسی گه یادگار قالدیریب، و قنچه لر آبادانلیک ایش لر قلیب، تاریخی آبدات لرنی هم میراث قالدیره دی. اوشبو بحثی میز ده بابریننگ قوییده گی آلتین بیراق لی اثرلرنی نامی نی اېسله میز: «بابرنامه، رساله والديه، رساله مبین، مختصر (عروض رساله سی)، خط بابری، بابر دیوانی (دریا درگوهر) و باشقه لر» (کارگر، 1385: 42)

نواویی ییلن بابریننگ فکری اوخشش لیک لری توغری سیده شعرى اورنک:

آدمی بولسه وفا اندین ییراق

ایت وفا بابیده اندین یخشی راق

(نوايي، ۱۳۹۲: ۱۵۳)

کیم کۆروب تور ای کۆنگول، اهل جهاندين یخشی لیغ؟

کیم که اندین یخشی یوق، کۆز توتمه آندین یخشی لیغ

(بابر، ۱۳۸۷: ۱۵۲)

غربتده غریب شادمان بولمس ایملش

ایل انگه شفیق و مهربان بولمس ایملش

آلتون قفس ایچره گر قیزیل گل بوتسه

بلبل گه تیکندیک آشیان بولمس ایملش

(نوايي، ۱۳۸۵: ۶۳۳)

یاد ایتماس اېملش کیشینی غربت ته کیشی

شاد ایتماس اېملش کۆنگولنی محنت ته کیشی

کۆنگولم بو غریب لیقدا شاد اؤلما دی، آه

غربت ته سېوونماس اېرملش البته کیشی

(بابر، ۱۳۸۷: ۷۲)

نوايي و بابرنینگ دینی و اسلامی اويغونليک لری

علیشیرنوايي، قتیق مسلمان بؤلگن لیگی سببلی اسلام نینگ رکن لری نینگ اهمیتی و ارزشی نی نظم - گه اساسلنتیریپ، اثرینی نینگ آتی نی «سراج المسلمین» قویه دی. سندلرگه کۆره نوايي بو اثرینی سلطان حسین باقرانینگ ایسته گی گه بنا 1499- ییلده یازگن منظوم اثر دیر. محتوی سی اېسه اسلام رکن لری، نماز، روزه، زکات، حج مبحث لری نی اؤز ایچیده آله دی. همده حضرت نوايي اسلام پیغمبری نینگ قیرق ته مبارک حدیث لری نی تورک - اؤزبېک تیلی ده خلق لرگه یېتکزیش اوچون منظوم شکلی ده یازیب آتی نی «اربعتین» قؤیگن دیر. (ایشانچ، 1373: 18)

حضرت بابره عینی حضرت نوایی کبی قتیق مسلمان بؤلگنی سبیلی «مبین رساله‌سی» نی یازگن دیر، بو اثرهم اسلام دینی نینگ رکن لرینی اؤزایچیده آله‌دی. بو اثرنی «کتاب الایمان»، «کتاب الصلوة»، «کتاب الزکات»، «کتاب الصیام» و «کتاب الحج» و دولت توزومی، اقتصاد و سالیقعه عاید «رساله» دهب نامله‌گن لر. بو اثر اسلام دینی اساسلری نی بیان ایتووجی نظم ییلن یازیلگن اثر، ایکی مینگ تورکی-اؤزبکی بیت دن عبارت بؤلیم دینی و اخلاقی موضوع لرنی اؤز ایچیده آله‌دی. حضرت نوایی «سراج المسلمین» اثرینی سلطان حسین بایقرا ایسته‌گی اوچون یازگن بؤلسه، حضرت بابره بو منظوم اثرنی اؤز فرزندى کامران میرزاگه بغیشله‌ب یازه‌دی. «مبین» اثری بېش منظوم رساله دن عبارت بؤلیم کلمه کېلتیریش، نماز اؤقیش، روزه توتیش، زکات بېریش و حج گه باریش نینگ قاعده و اصول لری غایت روان تیل ییلن بیان ایتله‌دی. (کارگر، 1385: 42)

علیشیر نوایی اسلام دینی نینگ بېش بناسینی نظم ییلن یازیب، اثری نینگ آتینی سراج المسلمین قویگن، اوشبو اثری دن قوییده گى شعرى اؤرنک:

انگه کیم بؤلدى ایمان امرکردار
کېره ک اسلامدین بؤلسه خبردار
بناسین انگله غیل اسلام نینگ بېش
انى ییلمک که بؤلغیل فکرت اندیش
(نوایی، 1388: 8)

ظهیر الدین محمد بابره اؤزی نینگ مبین اثری ده، اسلام دینی نینگ بېش بناسینی تورت ته امام شرح بېرگنی اوچون امام لرنی توغری انسان، دین خدمتچی سی و اهل یولاوچی سی دېگن، اوشبو نظم ییلن یازگن مبین اثری دن شعرى اؤرنک:

بیل که بو تورت امام برحق دور
کیم الردین بو دین گه رونق دور
بو امام که شرح اداسیدور
دین ایله شرح مقتداسیدور
(بابر)

نویای و بابریننگ ادبی فلر توغری سیده گی اویغونلیک لری

امیر علی شیرنویای اېلک بار اؤزبېک تیلی ده میزان الاوزان (وزن لر اؤلچاوی) اثرینی 1492 - ییل ده یازیب توگندی. اوشبو اثر فن بابی ده، عروض علمی اوچون تورک - اؤزبېک تیلیده یکانه ممتاز اثر سنه لیب، اوشبو اثری ده، اېسکی تورکی شعری نینگ عروض گه ماسلیگی، عروض نظریه سی و تورکی عروض خصوصیده بحث یوریتهدی. منه شو «میزان الاوزان» ده عروض وزنی ییلن برماق وزنی اؤرته سیده گی فرقلرنی توشیتیریب، 19 بحرلریننگ خصوصیده سؤز یوریتیب، هر بیر بحر و اونینگ وزن لرینی، اوستیده تاخته لیب اؤتگن، و زحاف و رکن لری حقیده آچیق صورت ده کوزه - تگن دیر. حتی حضرت نویای هر بیر عروضی بحرلرگه شعر اؤرنک لر یازیب، کتاب گه کیردیرگن دیر. شو اساس ده، بو اثر بوتون تورکی ادبیاتی ده شعر نظریه سی بویچه بیرچی منبع بولیب، اؤرته عصر تورک - اؤزبېک ادبیات شناسلیگی اوچون غایت مهم اثر حسابلنهدی. (ایشانچ، 1373: 329-330)

ظهیرالدین محمد بابرهم حضرت نویای نینگ فکری گه قوشیلیب، عروض رساله نی یازگن دیر. حضرت بابریننگ عروض رساله سی، حضرت نویای نینگ میزان الاوزان اثری و سیفی بخاری نینگ میزان الاشعار اثری دن کپن یره تیلگن اثر دیر. بو اثر حضرت بابر قلمی ییلن یازیلگن اؤزبېک ادبیات شناسلیگی ده عروض علمی نی چوقوریاریت گن علمی اثر سنه لهدی. علی شیرنویای 19 ته عروضی بحرلرنی اوستی ده سؤزله گن بولسه، ظهیر الدین محمد بابر اوشبو اثری ده 21 ته عروضی بحرلر و 537 وزن لر حقیده بحث یوریتیب، طویل بحری دایره سی اساسیده عمیق و عریض بحرلرنی یره ته ددی. 537 وزن نینگ 280 وزنی معروف بولیب قالگن لری حضرت بابر تمانی دن اختراع ایتله - دی. حضرت بابر بو علمی اثرده عروض نینگ اؤزینگه خاص تمان لرینی یاریتیش ییلن تورکی شعری نینگ بیرقنچه قدیمی شکل لری (تورلک، ترخانی، اؤلنگ، چینگه و تویوق) کبی تورلری خصوصی ده تاخته لیب اؤته ددی. بابر «عروض رساله سی» ده زحافلرسان ی نی 44 ته گه یتگزه ددی. اوشبو اثر اؤزبېک ادبیاتی ده نویای نینگ «میزان الاوزان» عروضی اثریدن سؤنگ جوده کته علمی اثر حسابلنهدی. (ایشانچ، 1373: 284).

حضرت بابر نینگ اوشبو اثری حضرت نویای نینگ میزان الاوزان اثری دن کؤره ساده راق و سلیق راق، سیفی بخاری نینگ میزان الاشعار اثری دن یخشی راق یازیب، رکن لر، زحاف لر حقیده کؤپراق بحث قیلیب، شعریننگ عروضی وزن لرینی ایگین - چیگینی نی آچیقله گن دیر. همده عروضی بحرلرگه کمرق معلومات لر بېریب، عزل لرو مشوی لردن شعر اؤرنک کپلتیریب، لفظی و معنوی صنعت لری حقیده هم اونده گن دیر. میزان الاوزان ییلن، میزان الاشعار ۱۹ ته بحرلریننگ حقیده

بحث قیلگن ده، عروض رساله سی ۲۱ ته بحریننگ اوستی ده بحث قیله دی، شو اوچون حضرت بابریننگ اثرینی تولید ائردب آتله گن لر. عروض رساله سی نه یلغوز وزن لرحقیده صحت بلشه دی. بلکه، عروض عنعنه لری، و اونینگ قاعده - قانونیت لری حقیقه بحث قیلیب، اؤزبیک تیلی آواز شناس لیگی، عروض گه تېگشلیلی اؤزبیکچه شعرلر، ادبی ژانرلر، فولکلوریک شعرلر و تورلی ادبی موضوع لرگه یاغدولیک تشلهیدی. (بابر، ۱۳۸۷: ۳۶-۳۷)

نوایی و بابریننگِ عمرانای او یغون لیک لری

امیرعلیشیرنوایی شعر - شاعرلیک، یازووچی لیک، کتابت و سیاست گه چپکله نیب قالمه ی، وزیرلیک دوره سی و اوندن کپن هم عمرانای و خیریه ایش لرگه اورینیپ، 370 ته، کوپریک لر، مسجدرلر، منارلر، نهرلر، اریق لر، خانقاه لر، مقبره لر، باغلر، حوض لر، خیریه مدرسه لر، موسسه لر و تورلی عام المنفعه اؤرین لر قوریب، اؤتیز ییل دن کوپراق آبادانچیلیک که قول اورگن، و خراسان پایتختی هرات ولایتی و تورلی منطقه لر و شهرلرنی عمرانای فعالیت لری بیلن بپزه تگن دیر. (فرمند، 1393: 5-6)

حضرت نوایی، عمارت چیلیک، آبادلیک و بنا لرقوریش گه جوده اهمیت بپرر اپکن، شو اوچون سلطان حسین باقرا سلطنتی نینگ باشلینش لری گه اوشبو دانا وزیری نینگ فعالیت لریدن آرقه - داش لیک قیلیب، هر عمرانای ایشی نینگ چین کؤنگیل دن تصدیق لب، دولت خزینه سینی خدمتی - گه قویگن اپکن. حضرت نوایی هم صداقت بیلن ایش بجریب، سلطان نینگ مرتبه و منزلتی نی یوقاری گه آشیریپ، اخلاصیه خانقاه سی، شفاییه مدرسه سی، هرات نظامیه سی، شهرتلی کوپریک لری دن جوزجانان کوپریگی، بلچراغ کوپریگی، یوزلرچه تاریخی بنالر، آبدله لر و خیریه اؤرین لرنی تورلی شهرلرگه اینیقه نیشاپور، ترمذ، بخار و مشهد و هراتده گی موجود منارلرنی قورگن دیر. تاریخی میرخواند آیتیشیچه فاضل لر، عالم لر، ادیب لر و شاعرگه مخصوص اؤرین توزه تیب تربیه قیلیشی یانیده، اخلاصیه خانقاه نی قوریب، اوشبو جای ده بی نوالر، مسافر و فقیرلرنی اسره ب حتی او فقیرلرگه هر ییل نینگ ییمک لری، کیمک لرنی تیارلب بپررگن. (ملله یف، 1395: 505-506)

منه شو یوقاریده اېسلنگن تاریخی عمرانات لرنینگ بیرقارلری دولتر نینگ بی پروالیگی سببلی اؤرتنه دن کتیب، بیرقارلری لری هم نمونه طرزیده تورلی ساحه لرده، اینیقه هرات شهریده موجود دیر. حبیب السیر و روضه الصفا مولف لری نینگ تذکر بېریشی گه کؤره، بلخ ده گی حضرت علی نینگ مقبره سی روضه مبارک هم سلطان حسین بویروغی و امیر الکام علیشیرنوایی نینگ مصلحت و تشبثی بیلن قوریلگن، اوشبو تاریخی بنا هم نوایی نینگ فخرلی خدمت لری دن بیر دیر. چونکه اوشبو مقبره قوریلیشی بیلن بلخ بیزه لنتیریلیب، آبادانلیک که اېگه بؤلگن دیر.

ظهیر الدین محمد بابرهم کوچلی شاعر بولیب دیوان یره تگنی نینگ یانیده نهایت سزاوارکه تېنگ تاریخی بولیب «بابرنامه» دېک دردانه نثری اثر هم یره تگن، همده عمرانی ایشلرکه اؤرینیپ اولکه لرکه جوده کوزل باغلر و اعمار قیلگن، شواوچون بو شاهانی هنر سپورو صنعت دوست دېب ناملی - دیلر. بابر؛ شاهلیک نینگ یانیده شعرو ادبیات، هنر - صنعت گه هم چېک سیز اهمیت قره تر ابدی. شوموضوع لرسبیلی اؤشه زمان نینگ هنرچی، صنعتچی، ادیب و شاعرلری نی تربیه قیلیپ اؤزیدن اؤلمس و یوقالمس یادگارلیک لر ایل - اولوس گه میراث قالدیره دی.

حضرت بابرسلطنتی دوری ده کابل گه قوریلگن باغلر(باغ نورو، بوستان سرای، چهارباغ، باغ بهشت، باغ بنفشه، باغ نور، باغ خلوت، باغ صورت خانه، باغ شهرآرا، باغ مهتاب، اؤرته باغ)، باغ صفا ننگرهار ولایتیده، باغ وفا آدینه قلعه سی نینگ یقینیده (بابر بو باغده تورلی میوه لی درخت لر اېکیب، باغ ایچیده حوض لر، یؤل لر توزه تگن. چونکه بو باغ نینگ ایچیدن بیر کتّه اریغ سوهم اؤتراپدی)، قندهار چهل زینه سی و قندهار چهارباغی قندهار ولایتی ده توزه تگن دیر. بو یادگار قوینگن عمارات لریدن بیرى بابر تختی بولیب کابل ولایتی ابن سینا شفاخانه سی نینگ آرقه سیده قرار تاپگن و بو تخت نینگ آلدیده بیرحوض هم توزه تگن و حاضرهم شو یرده تاریخی یازیلگن تاش کتیبه هم موجود. بابر نینگ نېره لری دن بیرى نورالدین جهانگیر آیتیشچه بوتاش صحیفه لی اؤرین «شاه تختی» دېب هم ناملرنر اېکن. ینه بابر نینگ اؤز زمانی ده توزه تیلگن بنالردن بیرى «ارگ قلعه سی» بولیب حاضر بالاحصار دېب نامله یدیلر، بابر بو قلعه نی جوده سهویب مقته یراپدی، شو بالاحصار یانیده علیحده قلعه بار دیر، بو قلعه نینگ بابر نینگ اوغلی کامران میرزا قیته قوریب کؤزهل لتیره دی. بو قلعه نهایت کؤزهل بولگنی اوچون ملا طالب معمایی توصیف لب بدیع الزمان میرزا گه قوییده گی نظم نی آیته دی:

بخور در ارک کابل می، بگردان کاسه پی درپی

که هم کوه است وهم دریا وهم شهر است وهم صحرا

بو شهامتلی شاه هندوستان اولکه سیده هم تورلی بنالر قوره دی، بولر نینگ هر بیرسی کتّه شهرت گه اېگه دیر. شو جمله دن اگره ولایتیده گی چهارباغ، زهره باغ، رام باغ و هشت بهشت، اگره قلعه سی نینگ ایچیده گی اوچ منزل لیک عمارت، دهالپورده گی چهارباغ، حمام، نیلوفر باغی و باشقه لردن عبارت دیر. (کارگر، 1385: 50-54)

ظهیرالدین محمد بابر، باغلر، چهارباغلر، مسجدلر، حماملر و کؤزهل اؤرین لر قوریب اؤزی دن میراث قالدیرگن. بولر نینگ هر بیرى بغایت ارزش گه اېگه بولیب، تېموری و بابری لر نینگ

فرهنگ، مدنیت و معنویت سپورلیگی نینگ شاهدی دیر. شو اوچون بولرلر نینگ تدبیرلی حرکت - لری جهان مدنیتی نینگ حزینه سی دهب سنهله دی.

نواپی و بابر نینگ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اویغون لیک لری

امیر علی شیر نواپی حیاتیده بجرگن اجتماعی و خیریه ایش لری نی بیغیش تیریب آتینی «وقفیه» قویب، کپینگ نسل لرگه اؤزی دن یادگار قالدیرگن، بو اثرده نواپی دولت گه و ملک چیلیک گه مناسبتی و اولر نینگ اهل و خلققه کپلیره یاتگن فایده لری و باشقه قاعده لری خصوصی ده معلومات بهره دی. وقفیه ایک ۵۰ قسمدن عبارت بؤلیب بیرینچی قسمیده نواپی نینگ سلطان حسین بایقرا درباریگه کپلیشی، سلطان گه بؤلگن مناسبتی، نواپی نینگ اهل و جمعیت منفعتی اوچون قیلگن صوابلی ایش لری، اؤزی دن قالدیرگن قوریلش میراثی حقیده معلومات بهره دی. اثر نینگ ایک ۵۰ ینچی قسمیده نواپی اؤز قؤلی بیلن بجرگن خیرلی ایش لری، وقف قیلگن مال و ملک و وقف بیرلرده ایش و اداره اصولی معاش و نفقه و وقف گه عاید اؤرنه تیلگن ترتیب - قاعده لر، قوریلگن بنالر و مراسم لر حقیده سؤز یوریتیلده دی.

علیشیر نواپی، یازلگن مکتوب لر مجموعه سی نی «منشآت» دهب نامله گن، اما مکتوب لردن معلوم بؤلیشیجه اوشبو اثر 1498 - 1499 ییل لرده توزیلگن بؤلیشی ممکن. منشآت ده نواپی افسکی اؤزبک تیلیده نثر یازیش و اونی عامه لشتیریشنی نظرده توتگن. وشو اثر نینگ مقدمه سی فارسجه یازیلگن «منشآت» ده گی مکتوب لر نینگ مضمونی تورلیچه، اولر نوروز تبریک لری، ساغینچ مکتوب لری، تعزیه نامه لر همده «منشآت» اقتصادی، سیاسی، مدنی و ادبی موضوع لرده گی نامه - لرنی اوز ایچیده آلگنی اوچون جوده ارزشه ایگه دیر. چونکه، نواپی نینگ «حالات سید حسن اردشیر»، «حالات پهلوان محمد»، «خمس المتحیرین» و «نظم الجواهر» و «محبوب القلوب» اثرلری بدیعی ادبیات بیلن نثر و نظم قالبی ده یازیگن بؤله هم، سیاسی، اجتماعی، علم، ادبی و دینی شخصیت لرگه قره تیب یازیلگنی اوچون، اجتماعی و سیاسی موضوع لرنی اؤز ایچیده آله دی. حضرت نواپی بو اثرلرنی یازیش بیلن قلمی کوچی نی کؤرسه تیب، اولوغوارلر نینگ تیریکچیلیگی ده گی حال و احوال لرنی هم اثر لرگه عکس ایتدیرگن حالده، بو اثرلرنی اهل - اولوسی گه یادگار قالدیرگن، اوشبو اثرلری اجتماعی و سیاسی موضوع لرنی اؤز ایچیده آله دی. البته، اوشه پیت لرده، شو مثبت اندیشه لر و حرمت لر طفیلی بیر قطار خلق نی اؤزی گه و حکومت دارلیگی گه جلب قیلگن، منه شو افسلب اؤتیلگن موضوع لر سبب، حضرت نواپی نینگ تیریکلیگی ده هم برچه اهل - اولوسلر اونگه حرمت قیلیب، بی نهایت قدر بهررادیلر، حتی سلطان حسین بایقرا هم حضرت نواپی دن مصلحت آلمس دن هیچ بیر ایش نی بجرمس اېکن.

عين حالده «بابرنامه» هم ظهيرالدين محمد بابر نينگ شاه اثرى بۇلىپ، جامعە شناس ليك، مردم شناس ليك، زبانشناس ليك، اقليم شناس ليك، فولكلور شناس ليك، اتنوگرافى، هنر - ادبيات، واقع نگار ليك، زولوژى و تورلى مهم و واقعى موضوع لر اوستى ده بحث قيله دى. (بابر، ۱۳۸۷: ۳۴).

شو كىي حضرت بابر هم حضرت نوابى اثرلىر گه يره شه سياسى، اجتماعى، اقتصادى، تاريخى همد جامعە گه كېره كلى تېمه لرنى بو ارزشلى كتابى گه كىردىرگن دىر. اوشبو اثر ۱۵۲۹-۱۵۳۰ يىللر هندوستانده يازىلىپ تاماملنگن، بوشاه اثرده ۱۴۹۴-۱۵۳۰ يىللر واقعه لري نثري يۇل بىلن نهايت تنسيق وافاده لي قىلىپ يازىلگن. بابر، بو اثرده اساساً افغانستان، هندوستان، وماوراءالنهرده اۆز دورى ده يوزبېرگن واقعه لر، اوروش لر، قوريليش لر، خلق نينگ عرف وعادتي كىي مسأله لرنى عكس ابتديره دي. بو اثر شرق ادبياتى ده، «توزوك بابرى»، «بابرتوزوكلىرى» «واقعات بابرى» «بابر دورى واقعه لرى»، «بابريه» و «واقعه نامه» نام لرى بىلن شهرت قازانگن.

«بابرنامه» اۆرته آسيا، افغانستان و هندوستان نينگ ۱۵-۱۶ عصر تاريخى، طبيعتى، تىلى، اتنوگرافيه، جغرافيه، ادبياتى جاي لرنامى، قوشلر و حيوانلرى حقيده جوده قيمتلى معلومات لر بېره - دى. «بابرنامه» ده گى معلوماتلر كىشى لرنينگ خلق اطوارى، قيافه توزىلىشى، نسل و نسبى كىي موضوع لرنى يارقىن تصويرله يدى. «بابرنامه» جهان ادبياتى و مدنيتى گه كنه حصه قوشگن بى بها اثر دىر. (ايشانچ، ۱۳۷۳: ۴۰-۴۱).

نوابى و بابر نينگ شهكار ليك لرى

عليشير نوابى تورك-اۆزبېك شاعرلىرى و دانشمندلرى ايچيده اېنگ كۆپ اثر يازگن كىشى لرنينگ يىرى دىر، شرقده دنيا بويىچە خمسه يازيش گه قادر بۇلگن، هر يىرى امير خسرو، نظامى گنجوى، مولانا عبدالرحمان جامى و امير عليشير نوابى لردىر، بو تۆرت بويوك اثر نينگ اوچتە سى فارس تىليده يازىلىپ، جامى نينگ اثرى بېتى داستان بۇلگنى اوچون (هفت اورنگ) دېب ناملنگن، بيرتە سى تورك-اۆزبېك تىلى ده يازىلگن دىر. شو اوچون حضرت نوابى تورك-اۆزبېك تىلى ده خمسه باشلې، توگتگن بۇلىپ، معنويت علمبردارى دېب سنه له دى. حضرت نوابى تورك-اۆزبېك تىلى نينگ فارس تىلى بىلن قياسلې، علمى واسطه سى ده اۆزبېك تىلى نينگ سۆز بايلىگى و كوچىنى برچه بىليم سبورلرگه كۆرستگن، حقيقتن، اوشبو ايش حضرت نوابى نينگ بويوك شهكار ليگى دىر. نوابى خمسه سى «25620» بيت دن عبارت بۇلىپ، بېش داستانى اۆزايچيده آله دى. همده، نوابى خزاين المعانى اثرى تۆرتتە بويوك ديوان عبارت بولىپ، انسان نينگ تىرىكچىلىگى نى تورت قسمت گه اجره ته دى، يعنى باله ليك، ياش ليك، يىگىت ليك و

قرری لیک دۆره لرینی اؤز ایچیده آله دی، اوشبو ناملی اثرهم نوایی نینگ اولمس شهکارلیک - لریدن حسابلنده دی، شو اساسده، نوایی نینگ «محاکمه اللغتين» اثری هم نادر کتاب بۆلیب، بو موجز کتاب اؤزبېک و فارس تیل لریده، سؤز امکانیت لرینی سالیشتیریش طرزده بیان اېته دی. مولف بو اثریده اېسکی اؤزبېک تیلی نینگ فارس تیلی گه نسبتن افاده میدانی کېنگ و سؤز یسه - لیشی بی قیاس اېکن لیگی نی اثباتلهدی. محاکمه اللغتين اثری نینگ ینه بیر قیمتلی تمانی شونده که 15 - عصر تیل نظریه سی، تیل لر نینگ کېلیب چیقیشی، لهجه لر و لغت شناس لیک کبی مسأله لر باره سیده بحث یوریتهدی.

ظهیر الدین محمد بابهم حضرت نوایی دېک شهکارلیک قیلیب، دنیا مختری دانشمندلری گه قوشیلیب، اؤز نامی گه خط اختراع قیلهدی. حقیقتن، اختراع لر بیشریت مدنیت تاریخی، قالدیرسه یازوو باشلەنیشی اوچون اېنگ مهم آدم سنهله دی، منبع لر نینگ گواهی لیگی گه کۆره «سومر» لر تاریخ ده بیرینچی بۆلیب، «میخی» خطنی اختراع قیلهدیلر، کېنچه لیک، مصر لیک لر سومر لیک - لر نینگ خطی نینگ قاعده - قانون لریدن فایده لهنیب، «هیروغلیف» خطی نی یره ته دیلر. اېندی بی واسطه اؤرته آسیاده خط مساله سیگه کېلسک، بویپرده قدیم زمانلردن تورلی خط لردن فایده له - نیب، کېلینگن. بولر آرامی، اؤرخون (رونیک)، مانوی، سغدی، خوارزمی، اوستا، سریانی، اویغوری، سیغناقی، مغولی (گالیک)، عربی و باشقه لر. بوخط لردن «اؤرخون» و «اویغور» خطلر تورکی خلقلر تمانیدن اختراع قیلینگن، اساسا اولر، تمانیدن کېنگ و اوزاق مدت دوامیده قولهنیب کېلینگن. (یارقین، 1384: 4-5)

تاریخی نقطه ی نظردن «بابرنامه» هم ظهیر الدین محمد بابر نینگ شاه اثری بۆلیب، جامعه شناس - لیک، مردم شناسلیک، زبان شناس لیک، اقلیم شناس لیک، فولکلور شناس لیک، اتنوگرافی، هنر - ادبیات، واقع نگارلیک، زولوژی و تورلی مهم و واقعی موضوع لر اوستی ده بحث قیلهدی، بو آلتین یپراق لی اثرنی حضرت بابر جوده ظریف لیک و دقت بیلن یازیب، یاشیرمسنن تۇغری و چیندن بۆلگن واقعه - حادثه لر نی کیریتگنی اوچون دنیا بویچه بابرنینگ شهکارلیک و قیمت بها اثری دن سنهله دی.

حضرت بابر هم اؤز کوچی و خلاقیتی نی کۆرسه تیب، بویوک شهکارلیک قیلیب، میلادی 04- 1503 بابرخطینی اختراع قیلگن، اوشبو 29 حرفدن عبارت بۆلیب عرب الفباسی اصلاح قیلینگن شکلی و تورکی تلفظ گه سالیشتیریلگن خط دیر. بو خط بابرنینگ «بابرنامه» سی نظام الدین احمد هراتی نینگ «طبقاتی اکبری» و عبدالقادر دوانی نینگ «متخب التواریخ» اثر لری آرقه لی سقله نیب

قالگن. بابر بو الفبانی جاری قیلش اوچون كؤپ محنت چېككن و یازیشمه لر قیلگن. (ایشانچ، 1373: 126).

نوایی اؤز شهکارلیگی نی اثباتلش اوچون، خمه سی نینگ حیرت الابرار داستانی ده، خمه سی نینگ معنوی اهمیتی، اورنی و ممتازلیگی حقیده یازه دی.

مین ترکچه باشله بان روایت

قیلیم بو فسانه نی حکایت

کیم شهرتی چون جهانغه تؤلگی

ترک اہلیگه داغی بهره بؤلگی

نېچون که بوگون جهان ده اتراک

کؤپتورخوش طبع و صاف ادارک

(نوایی، ۱۳۹۳: ۵-۶)

ظہیرالدین محمد بابرهم اؤز حیاتی ده کی واقعه لر نی حقیقی صورتده دقت بیلن یازگنی نی قوییده-گی شعری آرقلی ایضاحله گن.

بو عالم ارا عجب الم لار کوردوم

عالم ایلیدین طرفه ستم لار کوردوم

هرکیم بو وقایع نی اؤقور، بیلگای کیم

نی رنج و نی محنت و نی غم لار کوردوم

(بابر، ۱۳۸۷: ۳۲)

تاریخی حجت لرگه کؤره، حضرت بابر اؤزی اختراع قیلگن خطی ده خاندانی اره سی ده مکتوب لر، و نامه لر یازگن، و حتی قرآن نینگ نسخه لر نی ترجمه قیلگن، اوشبو خطی نسخه لر تورلی موزیم-لرگه سقله نر اېمیش.

تدقیقات نتیجه لری اساسیده قوییده گی خلاصه لرگه کپلندی:

۱. علیشېرنوایی و ظهیرالدین محمد بابر تورکي ادبیات، علم-فن و معنوي تفکر رواجیگه کتته حصه قوشگن بویوک سیمالردیر. اولر نینگ میراثیده ادبیات، علم-معرفت، اخلاق، عدالت و انسانپورولیک کبی عمومی غایه لر مهم اؤرین اېگلله یدی.

۲. نوایی و بابور نینگ ادبی قره شلریده تورکي تیل نینگ بدیعی و علمی امکائیتلرینی نمایان اېتیش، اوئی رواجلنتیریش و یوکسک ادبی تیل درجه سیگه کؤتریش باره سیده مهم مشترکلیکلر موجود.

۳. هر ایککی ایجادکارنینگ دینی-معنوي قره شلریده اسلامي قدریتلر، کامل لیک، اېزگولیک، حلال لیک، عدالت و انسانپورولیک غایه لری اوستوار اهمیت کسب اېته دی.

۴. نوایی و بابر نینگ علمی-ادبی فعالیتیده عروض، شعریت نظریه سی، ادبی ژانرلر و بدیعی مهارت مسأله لریگه علیحده اعتبار قره تیلگن. بو جهتلر اولر نینگ ادبی عنعنه لریده گی عضوی لیکنی کؤرسه ته دی.

۵. ایککی سیمانینگ سیاسی، اجتماعی و بنیادکارلیک فعالیتیده خلق فراوانلیگی، آبادانچیلیک، علم-فن و مدنیتی رواجلنتیریشگه ایتیلیش کبی عمومی جهتلر کوزه تیله دی.

۷. قیاسی تحلیل نوایی ایجادي میراثی و ادبی عنعنه لری نینگ بابر دنیا قره شی همده ایجادي فعالیتی بیلن معین درجه ده مشترکلیک کسب اېتگینی کؤرسه ته دی. بابر نوایی میراثینی قدرله گن و اونینگ ادبی عنعنه لرینی دوام اېتیرگن.

۷. عموم، نوایی و بابور میراثیده گی فکری-معنوي اویغونلیک تورکي واؤزبېکی ادبی تفکر نینگ تاریخی دوامیلیگی و رواجلنش جریانینی یاریتیشده مهم علمی اهمیتگه اېگه. اولر نینگ میراثی بوگونگی ادبیات شناسلیک و متن شناسلیک تدقیقاتلری اوچون هم مهم منبع بؤلیب خدمت قیله دی.

فایده لنیلگن ادبیات لر رویخطی

ایشانچ، ذکرالله و کوهکن محمد عالم. (۱۳۷۳). اؤزبېک ادبیاتی فرهنگی. فاریاب دولتی باسمه خانه سی: امیر علیشیر نوایی فرهنگی انجمنی نشریاتی.

بابر، ظهیر الدین محمد. (۱۳۸۷). دریا درگوهر. بامقدمه و تصحیح دوکتور شفیقه یارقین، ناشر وزارت اطلاعات فرهنگ، جای چاپ کابل.

خلیلی، استاد خلیل الله. (۱۳۸۵). آرامگاه بابر. کابل: میرزا اولوغ بېک فرهنگي انجمنی نینگ نشریاتی.

فرمند، غلام حسین. (۱۳۹۳). نوابی ستاره درخشان سیاست و فرهنگ. خراسان، دور سوم، سال دوازدهم، کابل.

کارگر، عبدالله. (۱۳۸۲). شهنشاه سخنور ظهیر الدین محمد بابر. پاکستان: موسسه انتشارات الازهر. ملله یف، پروفیسور نتن. (۱۳۹۵). تاریخ ادبیات ترکی - اوزبیکي. جلد دوم، ترجمه و تحقیق و نگارش، برهان الدین نامق. ناشر ریاست انتشارات بیهقی، کابل.

نوابی، علیشیر. (1385). غرایب الصغیر (خزائن المعانی). مالزی، نشرگه تیارلاوچی: نورالله آلتای.

نوابی، علیشیر. (۱۳۹۲). لسان الطیر. نوابی و بابر فوندى، نشرگه تیارلاوچی: عبدالله رویین.

نوابی، علیشیر. (۱۳۹۳). حیرت الابرار. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، کابل: امیری باسمه خانه سی.

نوابی، علیشیر. (۱۳۸۸). سراج المسلمین. عبدالله رویی اهتمامی بیلن، کابل: امیری باسمه خانه سی.

یارقین، محمد حلیم. (۱۳۸۴). خط بابری. ناشر آیدین فرهنگي بنیادی، کابل. موسسه انتشارات الازهر.